CÎTEVA OBSERVAȚII DESPRE LIMBA ȘI ARTA LITERARĂ A LUI M. SADOVEANU

DE

ACADEMICIAN T. VIANU

Cînd a început să se afirme Mihail Sadoveanu ca scriitor, adică la începutul secolului, se produseseră marile evenimente ale evoluției noastre literare mai noi. Eminescu făcuse dovada posibilității limbii romîne de a exprima gîndirea cea mai înaltă. Penelul său notase reacțiile cele mai fine ale naturii și, în expresiunea sentimentelor, mobilizase un material lexic puțin folosit literaricește mai înainte, pe care îl introdusese în legături inedite, capabile să evoce viața adîncă a sufletului. Creangă dăduse drepturi de cetate literară oralității populare, a țăranilor săi moldoveni, după cum Caragiale le dăduse vorbirii păturilor orășenești mic-burgheze și burgheze. Poate nu pentru întîia oară, dar cu un succes inegalat în trecut, Caragiale și Creangă au făcut pe cititori să audă nu vorbirea unui scriitor, ci pe a oamenilor închipuiți de ei, în situațiile reale ale vieții. Delavrancea, Vlahuță, Duiliu Zamfirescu, Coșbuc folosiseră din învățămintele marilor înaintași și îmbogățiseră procedeele exprimării literare în domeniul narațiunii, al peisajului, al efuziunii lirice, al portretului, al reflecțiunii filozofice și morale. Ce mai era de făcut după toți acești maeștri?

Nu există scriitor care să nu se integreze într-o mișcare și să nu poată fi definit în raport cu premergătorii și contemporanii lui. Mihail Sadoveanu a ținut să definească el însuși momentul apariției sale în literatură. Vorbind despre anii de la începutul secolului, cînd iau naștere primele sale narațiuni, Sadoveanu a scris în « Anii de ucenicie »: *Meșterii cei mari de vorbe și visuri trecuseră: Alecsandri, Eminescu, Creangă. Cei de la care lumea mai aștepta ceva, tăceau. Delavrancea era în pauza dinainte de « Apus de soare »; Vlahuță ostenise și, o dată cu încetarea « Vieții », părea că renunțase la toate; Caragiale și Coșbuc numai, cînd*

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

și cînd, dădeau semn că încă se află cu noi. Duiliu Zamfirescu și Ion Slavici publicau, rar, la reviste inaccesibile învățăceilor săraci. Sadoveanu a devenit nu numai scriitorul cel mai fecund în epoca începută acum, dar și acel care o va domina. El este acela care culege condeiul căzut din mîna marilor maeștri.

Caracteristica începuturilor sale este siguranța lor aproape deplină. Citind primele sale narațiuni, întîmpinăm unele ecouri ale creației literare anterioare, dar nici o dibuire, nici o stîngăcie. Eminescu a lăsat urma incertitudinilor sale de debut. Îl putem ghici, dar nu-l aflăm întreg, în poeziile din « Familia ». Caragiale nu este deplin el însuși în bucățile din « Ghimpele », din « Revista contimporană ». Ajuns relativ tîrziu la expresia literară, Creangă a fost un meșter perfect, o dată cu prima lui pagină, dar înflorirea lui a fost de scurtă durată. Nici Sadoveanu n-a lăsat urmele vreunei rătăciri pe căi foarte ocolite, înainte de a se regăsi pe sine într-o originalitate sortită fecundității celei mai lungi. După cincizeci de ani și mai bine de activitate literară, creațiile maestrului, mai grele de gînduri, purtînd întipărirea experiențelor adunate în lungul răstimp, au totuși prospețimea primelor înfloriri.

Deschid încă o dată primul volum al « Operelor » și recitesc «Cîntecul de dragoste », compus prin 1901, adică într-un moment cînd scriitorul nu împlinise poate douăzeci și unu de ani. Mă opresc în fața unei pagini descriptive: *În noaptea lină de vară, un susur slab trece prin codrul adormit; numai poiana veghează cu ochiul ei de foc. Cîteodată, prin cununile întunecate de deasupra, vine o șoaptă plină de mîhnire de departe, cine știe de unde, apoi trece înainte, se mistuiește în noaptea frunzișurilor. În răstimpul de liniște izvorăște din adîncuri plîngerea singuratică și duioasă a buhnei, ca o chemare omenească; apoi o tresărire deabia simțită, o fîlfîire de aripi, un fior depărtat de frunzișuri. În ierburile umede de la marginea poienii pornește cîrîitul înăbușit al unui cristel; după un răstimp, o prepeliță țipă mai departe, alta răspunde aproape de noi; un liliac trece ca un fulger negru prin roata rumână a luminii. Tăcerea se întinde iar, mai adîncă; greierii țîrîie monoton în liniștea mare; îngînarea lor tristă pare că izvorăște din negura veacurilor. Și iar vine o șoaptă plină de mîhnire, de departe, pe cununile frunzișurilor, și bătrînul codru oftează.* Ecouri din creația anterioară a marilor scriitori pot fi înregistrate în această pagină. *Plîngerea duioasă* conține un epitet care vine de la Alecsandri. Verbul *izvorăște*, pentru a desemna apariția unui fenomen, a fost folosit de Eminescu. Dar mai cu seamă eminesciană este punerea în legătură a unui fenomen cu imensitatea sau cu veșnicia: *îngînarea lor* [a greierilor] *tristă pare că izvorăște din negura veacurilor*. Urmașul lui Alecsandri și Eminescu este el însuși un mare poet original. Organizația lui nervoasă și morală este dintre cele mai sensibile și mai adînci. Ochiul vede, urechea aude; toate simțurile lui vibrează. Simte umiditatea locurilor, înregistrează toate mișcările, timbrele deosebite ale glasurilor naturii, intensitatea și depărtările dintre ele. Diferențierea impresiilor, mai ales a celor auditive, este neobișnuită. Cristelul scoate un *cîrîit*, prepelița *țipă*, greierii *țîrîie*, glasul lor este *o îngînare*, o șoaptă nedeterminată *vine, trece, se mistuiește*. Su-

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

netele *vin de departe*, izbucnesc *aproape de noi*. Se aud *susure slabe*, *tresăriri abia simțite*, *un fior depărtat*. Dar toate aceste impresii nu rămîn la suprafață, ci pătrund într-o regiune mai adîncă, se dezvoltă în sentimente pe care poetul le atribuie naturii. O șoaptă este *plină de mîhnire*, buhna scoate *o plîngere singuratică și duioasă*, *ca o chemare omenească*. Deși nu lipsesc impresiile văzului, *ochiul de foc* al poienei, *fulgerul negru* al liliacului, *roata rumână* a luminii, bucata este esențialmente muzicală nu numai prin preponderența notelor auditive, dar și prin întreaga ei organizare, cu revenirea în refren a aceleiași teme muzicale, acuzată de introducerea frazei finale prin conjuncția *și*: *Și iar vine o șoaptă plină de mîhnire, de departe, pe cununile frunzișurilor, și bătrînul codru oftează*. Interesant este de remarcat că cei doi *și* din micul text citat au funcțiuni deosebite: cel dintîi exprimă o repetiție, cel de al doilea o consecință. O astfel de nuanțare a expresiei vădește un artist stăpîn pe toate mijloacele sale. Această pagină a începuturilor manifestă o plenitudine și un echilibru, pe care rareori le putem semnala la un artist atît de tînăr.

Scriitorul ajuns atît de timpuriu la măiestrie, n-a încetat să se dezvolte. Pentru a înțelege sensul evoluției sale, alătur pasajul din 1901 cu unul scris după patruzeci și patru de ani. Iată această pagină descriptivă, din « Anii de ucenicie »: *Deodată, după o plasă de zăvoi des, aud larmă de glasuri, care creștea cu cît mă apropiam. Cu șuet de vînt, prin văzduhul limpede, trece pe deasupră-mi un stol de rațe mici, apoi altul; m-au văzut ș-au făcut un ocol înălțîndu-se brusc și grațios, trec în fundul zării, se întorc și cad după alte pîlcuri de sălcii. Drama din preajma mea conține o clipă. Prin rariștile luncii zăresc ghiolul de apă nouă de dincolo și inima prinde a-mi bate cu grăbire. Pentru întăia oară în cariera mea de vînător am înaintea ochilor cea mai variată expoziție a paserilor sălbatice de apă. Feluri de feluri de rațe, rațe crihance, rațe de șuvoiu, rățuște mărunte și iuți, — pe urmă americani cu plisc lung, ibiși, lopătari, stîrci albi ; nagîți și lari; gîște și gîrlițe ; toate erau grupate pe familii și simpatii ; petreceau ca într-o împărăție a bucuriei ; fără grijă se bucurau de soare și de lumină; își aveau răstimpul de popas în această minune a lumii, pe unde mai trecuseră și în alte primăveri și toamne fără s-o găsească; și acum le apăruse din necunoscut, din soare, din pămînt; era o minune efemeră a dezgheților, care mîni nu va mai fi; în acest raiu de o clipă care amintea speciilor lor apele dintru început ale creației și lacurile din vechiul ev al topirii ghețarilor, se desfătau, avînd în ele soarele primăverii și al iubirii. Curînd vor pleca spre destinul lor și niciodată nu vor mai face un astfel de popas, căci niciodată combinațiile în aparență capricioase ale stihiilor nu vor mai crea pentru migrația lor un atare peisagiu. — De atunci, în ani și ani, n-am mai apucat, în acele locuri ale tîrgului meu de naștere, asemenea primăvară grabnică de sfîrșit de Faur, asemenea năvală de dezghețuri asemenea lacuri alpine, asemenea popasuri glorioase ale sălbătăciunilor aripate. În acel an anumit, în acele zile unice de explozie solară, a apărut acea minune nerepetată ochilor mei de vînător la începutul carierei. Fără ca să fie nimic asemănător între ce era acum și ce fusese odinioară, aveam și eu o dată priveliștea măreață pe*

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

care o avusese un strămoș din alt ev, în aceleași locuri, însă în epoca unui Siret curgînd plin în albia lui superioară. Ca și cel de demult, mă cutremurasem și eu de izbucnirea vieții care venea și trecea cu larmă de vijelie și tunet. Multe și variate deosebiri despart cele două descrieri. Lexicul a primit multe neologisme. Știința scriitorului a crescut; dispune de o bogată terminologie ornitologică. Vechea descriere era constituită numai prin juxtapunere și coordonare; apar acum numeroase subordonate; fraza a devenit mai bogată și mai complexă. Atitudinea scriitorului este tot atît de deschisă în fața lumii exterioare. Impresiile sale sînt tot atît de numeroase, dar ele nu se mai adîncesc în sine, în stări ale sentimentului, ci se înalță și se limpezesc în cugetare. Scriitorul arată un fel de detașare față de priveliște. Mulțimea de necrezut a păsărilor migratoare, aduse de primăvara timpurie, este *cea mai variată expoziție a paserilor sălbatice de apă*. Ceea ce vede este spectacol, *dramă*. Scriitorul are o atitudine de naturalist față de păsăretul bălții. Îl vede grupîndu-se pe *familii* și distinge *speciile* lui. Și de data aceasta, fenomenul particular este proiectat în perspectiva veacurilor. Dar pe acestea le înțelege acum ca un geolog și un astronom, priveliștea sugerîndu-i o epocă îndepărtată a pămîntului, cînd prin *explozie solară*, pămîntul fusese cuprins de ape: *vechiul ev al topirii ghețarilor*. Apare astfel tendința scriitorului de a stăpîni prin intelect impresiile sale. Noua atitudine produce numeroase consecințe în limbă, în lexic, în legăturile mai rare de cuvinte, în construcții. Dar deși impresia s-a intelectualizat, ea n-a pierdut nimic din frăgezimea și forța ei. Uimirea îl stăpînește pe poet, care notează în mai multe rînduri această *minune a lumii*, *minunea efemeră*, *minunea nerepetată*. Dar uimirea, care subliniază miracolul în atîtea feluri, este un efect al minții.

În această întinsă curbă a evoluției sale, s-a înscris contribuția atît de bogată a scriitorului, marcînd locul său în istoria mai nouă a literaturii noastre. Ca și înaintașii de care i-a plăcut adeseori să-și amintească, întocmai ca Neculce, ca poetul popular, ca Alecsandri, Eminescu, Creangă, Slavici, Coșbuc, Vlahuță, Delavrancea ș. a., Sadoveanu reprezintă linia națională și populară în dezvoltarea literaturii noastre. Această poziție produce consecințe felurite în limba și arta lui literară. Este unul din scriitorii care au dat o întinsă folosință oralității populare. Propunîndu-și să redea felul de a vorbi al moldovenilor, Sadoveanu a folosit forme de vorbire, unele particularități fonetice și morfologice, elemente de lexic, locuțiuni și construcții ale modelelor sale din viață. Continuînd linia lui Creangă, Sadoveanu a dat drepturi de cetate literară multora dintre particularitățile graiului moldovenesc. Aceste particularități au apărut și atunci cînd scriitorul vorbește în numele său. În ambele cazuri însă, le-a încadrat în structura generală a limbii literare mai noi, evitînd astfel impresia unui regionalism accentuat. Scriitorul s-a amuzat o dată de vorbirea prea pronunțat regională a unuia din foștii săi profesori, care se adresa clasei: *Esti acolo unu: acela puni la cali tăti*. Un lingvist va putea stabili odată ce și cît a reținut Sadoveanu din graiul lui de acasă. Cercetarea va întări, desigur, impresia că limba lui Sadoveanu este limba noastră

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

literară, așa cum s-a format în secolul al XIX-lea, cu singurele și puținele adausuri menite s-o localizeze. Creangă este mai regional.

Folosind o limbă echilibrată, dar adevărată și vie, Sadoveanu a făcut să vorbească pe oamenii săi într-un fel care nu amintește pe al vreunuia dintre înaintași. Percepem, ascultînd pe acești oameni, alt ton, o altă atitudine decît la oricare din scriitorii liniei naționale și populare din dezvoltarea literaturii noastre. Vorbirea oamenilor lui Sadoveanu manifestă o deosebită cultură socială și morală prin politețea, prin rezerva, prin umorul ei discret, prin unda de poezie care o străbate. Ascultați pe moș Leonte Zodierul în «Hanul Ancuței»: *S-ascultăm povestirea comisului... a strigat cu glasu-i repezit moș Leonte Zodierul. S-ascultăm povestirea cinstitului comis! Să vedem dacă avem pe lîngă noi ce ne trebuie și s-ascultăm. Chiar tare voiam să te rog, comise Ioniță, să nu-ți uiți datoria și cuvîntul. Noi, aici, de cînd țin eu minte, încă de pe vremea Ancuței celei de demult, am luat obiceiu să întemeiem sfaturi și să ne îndeletnicim cu vin din Țara-de-Jos. Gustînd băutură bună, ascultăm întîmplări care au fost. Socot eu, cinstite comise Ioniță, că nu se mai găsește alt han ca acesta cît ai umbla drumurile pămîntului. Așa ziduri ca de cetate, așa zăbrele, — așa vin — în alt loc nu se poate. Nici așa dulceață, așa voie-bună ș-asemenea ochi negri: eu parcă tot subt ei aș sta pînă ce mi-a veni vremea să mă duc la limanul cel fără de vifor... Nu trebuie să-ți încrunți sprîncenele, jupînească Ancuță, căci eu am fost prietin maicii tale. I-am căutat și ei în cartea de zodii, cum ți-am căutat și dumitale. Foarte bine și foarte adevărat i-am spus, și socot că nici dumneata n-ai rămas nemulțumită.* Formulele de politețe ale adresării: *cinstite comise Ioniță*, rezerva în expresiune a dorinței: *Chiar tare voiam să te rog*, eufemismul *ne îndeletnicim cu vin din Țara-de-Jos*, tactul și umorul cu care este introdusă declarația omagială adresată Ancuței după enumerarea celorlalte superiorități ale hanului ei: *Așa ziduri... așa zăbrele, așa pivniță, așa vin... asemenea ochi negri*, sugestia poetică legată de metafora *limanul cel fără de vifor*, toate acestea ne pun în fața unui exemplar uman aparținînd unei lumi înzestrate cu multe cuceriri ale culturii sociale și morale. Romînul din clasele populare este un astfel de om. Aceasta mi se pare a fi sugestia cea mai însemnată care se degajează din vorbirea aleasă, poetică, adînc cultivată a oamenilor lui Sadoveanu. Caracterizarea limbii lor ca una care reține singurele forme ale vorbirii populare nu mi se pare de loc că istovește fenomenul. Scriitorul a dat acestei limbi o potență sporită, un tipism bogat în semnificații, prin care el a adus omagiul cel mai înalt culturii interioare a poporului nostru.

Aproape toți scriitorii liniei căreia îi aparține Sadoveanu sînt poeți ai naturii. Dezvoltată din poezia populară, sentimentul naturii este puternic reprezentat în seria literară care începe cu Alecsandri și Eminescu.

Arta peisajului, sentimentul fuziunii cu natura, corespondența acesteia cu pasiunile omului, au primit o mare dezvoltare la Sadoveanu. Dar, spre deosebire de mulți dintre înaintașii sau contemporanii lui, Sadoveanu n-a dat peisaje generalizate, de pildă o pădure sau o baltă, așa cum pot apărea în orice loc al pămîntului.

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

Peisajele sale sînt determinate, sînt peisajele țării noastre, ale întregii țări, ale luncii Siretului și Moldovei, ale Deltei și ale bălților Dunării, ale dealurilor și ale munților Moldovei și ale Ardealului. Geografia țării trăiește în opera lui Sadoveanu aproape cu toate regiunile ei. Scriitorul numește locurile descrise, le leagă de coordonatele lor geografice, le indică pe hartă. Descrie pădurea de la Solomonești, pîrâul Cerbului, apa la podul Dumbrăviței, mirișțile din drumul Hîrlăului. A rezultat astfel o evocare poetică a țării, a munților, a pădurilor și a apelor ei, a constituției ei geologice, a faunei și florei, a cărei întindere și varietate depășește tot ce s-a obținut în producția poetică anterioară. Dacă încercăm să deslușim procedeele artei descriptive a lui Sadoveanu, întîmpinăm o mare mulțime de mijloace. Voi aminti numai două din ele. Mai întîi folosirea corespondenței natură-om, realizată prin întrunirea în aceleași construcții a verbelor și locuțiunilor descrierii cu acele ale simțirii, ca în exemplul spicuit dintr-o scriere mai veche: *Șoaptele frunzarelor păreau tremurarea unui suflet; creșteau din arbor în arbor, din ramură în ramură, scădeau, se depărtau, spuneau ceva neînțeles, ceva foarte vechi și foarte trist. Și cînd tăceau bolțile nesfîrșite, parcă și sufletul din mine tăcea, sta neclintit, așteptînd; n-aveam bucurie, n-aveam durere, intram parcă în nesfîrșita fire, în marea bogăție a pămîntului. Iar cînd tresărea în murmure și în oftări codrul, cînd începea să curgă și să crească valul vînturilor, fiori grei îmi răscoleau sufletul, un cîntec înfricoșat pornea în mine, cîntecul care prevestea și cerea iubirile tinereții.* Puterea de proiectare în natură, atribuirea unei expresii înfățișărilor firii este cu totul neobișnuită în arta lui Sadoveanu: *Parcă voiau să-și zmulgă rădăcinele din pămînt, așa se frămîntau plopii cenușii de la marginea poienii; iar fagii bătrîni se cutremurau mînioși, se aplecau prelung și iar se îndreptau pe cînd printre ei, ca pe niște cărări ghețoase, din inima codrului, zvîcnea cu vîrtejuri, cu frunze spulberate, cu găteje, mînia furtunii. Un zvon greu creștea între nourii negri și poiana frămîntată ca de spaimă, — creștea ca o buciumare prelungă, chemînd spaima din zarea mohorîtă, înăbușită de pulberi răscolate. Așa crescu bubuind buciumarea pădurii, învăluiri dese de stropi se abătură, duruiră ușurel și la geamurile mici, se depărtară, — și deodată, ca o mînie care ostenește, cu oftări de ușurare, se alinară adîncurile, și soarele străluci deodată orbitor în toată poiana.* Ca mai pretutindeni în operele sale, Sadoveanu a dat și acestei descrieri o organizare muzicală, mai întîi prin indicarea unui *crescendo* și a unui *descrescendo*, dar și prin efecte fonetice, ca de pildă seria expresivă a grupului *bu* în evocarea furtunii: *buciumarea prelungă . . . bubuind buciumarea*, apoi seria impresivă a vocalelor deschise și a diftongilor în descrierea încetării furtunii: *cu oftări de ușurare se alinară adîncurile, și soarele străluci deodată orbitor în toată poiana.*

Cu timpul acest vuiet al naturii în jurul oamenilor și în interiorul lor s-a potolit: omul cu problemele lui a pășit pe primul plan al creației. Legîndu-se cu îndemnuri ale vremii sale, care arăta o mare preferință nuvelei și romanului psihologic, epoca mijlocie a scriitorului ne-a dat opere ca « Haia Sanis », « Duduia Margareta », « Însemnările lui Neculae Manea » ș.a. Mediul provincial,

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)

sufletele care agonizau în orînduirea vremii, au apărut în filele acelor cărți mult citite. Din alte regiuni ale societății se iveau sufletele celor umiliți și ofensați, țăranii romîni, apoi marile energii rebele care prelungeau în creația cultă a zilelor noastre pe omul baladelor populare sau omul din popor trezit la o nouă conștiință a demnității și menirii lui în operele mai noi ale scriitorului. Din trecut se lămureau oamenii veacurilor apuse cu o mare intuiție și știință a rînduielilor de altă dată, a vieții și limbii vechi. Romanul istoric al lui Sadoveanu, « Frații Jderi », « Zodia Cancerului », « Nicoară Potcoavă », a crescut peste tot ceea ce realizase trecutul prin C. Negruzzi, Al. Odobescu, N. Gane ș.a. Noi mijloace ale limbii și artei literare au apărut. Cercetarea sa obține mereu tot alte și alte lumini asupra lor. Dar de pe acum se poate spune că opera lui M. Sadoveanu este cea mai vastă sinteză artistică a naturii și societății romînești din cîte cunoaște literatura noastră, realizată pe linia de dezvoltare a inspirației naționale și populare, printr-o adîncă și originală lucrare de transformare și îmbogățire a limbii și artei literare.

Un nou sunet, imposibil de confundat cu altul, a apărut în aceste împrejurări. Fără opera lui Sadoveanu, literatura noastră ar fi fost lipsită de cea mai importantă contribuție în epoca de după Eminescu. O dată cu ea, literatura noastră a atins una din culmile ei cele mai înalte. Conștiința de sine a poporului romînesc, încrederea în puterile lui de creație, au făcut un mare pas înainte prin această operă.

BDD-A10289 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:52:05 UTC)